

KS. ANZELM WEISS – LUBLIN

ARCHIWA PARAFIALNE W ARCHIDIECEZJI POZNAŃSKIEJ NA PRZYKŁADZIE WOLSZTYNA

Archiwa parafialne, ze względu na wielką ich liczbę i usytuowanie na najniższym szczeblu administracji terenowej Kościoła, zasługują na szczególną uwagę. W nich bowiem przechowywana jest podstawowa dokumentacja każdego chrześcijanina. W nich zachowane są ślady i świadectwa życia religijnego wspólnot kościelnych. Mimo tak doniosłego znaczenia losy archiwów parafialnych są przedziwne. Z zalem trzeba powiedzieć, że rzadko dobre. Ich los bowiem – wyłączając klęski żywiołowe – zależny był i jest, od troski, staranności i zrozumienia wartości historycznej dokumentu każdorazowego rządcy parafii. A z tym było i jest bardzo różnie. Nic zatem dziwnego, że wyższe władze kościelne, od biskupa po Stolicę Apostolską, wydawały szereg przepisów prawnych mających chronić archiwa parafialne. W świetle przepisów kościelnych pragnę przedstawić los konkretnego archiwum parafialnego w Wolsztynie.

Prawodawstwo (archi)diecezji poznańskiej dotyczące archiwów parafialnych

Na początek uwaga wstępna. Archiwa kościelne nigdy nie budziły zbyt wielkiego zainteresowania prawodawstwa kościelnego i to zarówno w prawodawstwie Kościoła powszechnego, prowincjalnego, jak i diecezjalnego¹. Kościelne prawodawstwo powszechne w dziedzinie problematyki archiwalnej, posiadające rzeczywistą moc obowiązującą w całym Kościele, pojawiło się dopie-

¹ Obszerniej na ten temat piszą: W. Abraham, *Ustawodawstwo kościelne o archiwach*, „Archeion”, 4 (1928) s. 2; W. M. Ploechl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 3, Wien 1959, s. 284 (dalej: *Geschichte des Kirchenrechts*); F. Lenort, *Z dziejów organizacji i zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 15 (1967) s. 12-33.

ro w 1917 r., w momencie ogłoszenia pierwszego, powszechnego prawa kościelnego: *Codex iuris canonici*². W ogłoszonym przez pap. Jana Pawła II w 1983 r. *Nowym Kodeksie*³, sprawom archiwalnym poświęcone są kanony od 486 do 491.

Większy wpływ na interesującą nas dziedzinę wywarło ustawodawstwo polskich synodów prowincjalnych. Z synodów przedtrydenckich na uwagę zasługują statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z 1420 r. Nakazano w nich, aby w każdym archiwum kościoła katedralnego, kolegiackiego czy parafialnego znajdował się dokładny opis względnie inwentarz przywilejów, posiadłości i dochodów danego beneficjum. Ten sam synod nakazywał rektorom kościołów i wityrkom sporządzenie księgi, do której należało wpisywać nazwiska ofiarodawców, czas, kwotę złożoną na utrzymanie kościoła. Księga ta powinna być sporządzona w dwóch egzemplarzach. Jedną miał przechowywać proboszcz w archiwum parafialnym, drugą wspomniani wityrcy⁴.

W okresie przedrozbiorowym najważniejszym dokumentem dla tworzenia prawodawstwa archiwalnego okazała się *Epistola pastoralis ad parochos* kardynała Bernarda Maciejewskiego. Początkowo był to tylko list pasterski skierowany w 1601 r. do duchowieństwa diecezji krakowskiej. W 1607 r. nabrał mocy obowiązującej dla całej polskiej prowincji kościelnej, gdy jej autor, już jako prymas, zaproponował przyjęcie *Listu pasterskiego*, jako dokumentu oficjalnego synodu prowincjalnego w Piotrkowie⁵. *Epistola pastoralis* została następnie, po naniesieniu wielu poprawek, zatwierdzona przez Stolicę Apostolską. Nadało to wspomnianemu dokumentowi – jak pisze F. Lenort – „dodatkowego waloru i znaczenia”⁶. *Pastoralna* Maciejewskiego uważana jest za najdonioślejsze wydarzenie w recepcji prawa trydenckiego w Polsce. Kilka rozporządzeń *Pastoralnej* dotyczy spraw archiwalnych. I tak w rozdziale: *De conservacione bonorum et iurium ecclesiasticorum* postuluje Maciejewski ochronę archiwaliów kościołów parafialnych. Nakazuje, by dokumenty, przywileje, pisma fundacyjne kościołów – po dokonaniu z nich wiarygodnych odpisów – zostały złożone w archiwum kościoła katedralnego lub najbliższego kolegiackiego. Gdyby to było niemożliwe, należy je ingrosować do akt konsystorskich.

² Zob. A. Weiss, *Archiwa kościelne w „Codex iuris canonici” papieża Jana Pawła II*, „Roczniki teologiczno-kanoniczne”, 31(1984) z. 4, s. 115-124.

³ *Codex iuris canonici auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgatus*, Poznań 1983.

⁴ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnił i wyd. J. Fiatak i A. Vetulani*, Kraków 1915-1920-1951, s. 51-52, 76.

⁵ Obszernie na ten temat pisze: S. Nasiorowski, „*List pasterski*” kard. Bernarda Maciejewskiego, Lublin 1992, passim.

⁶ Lenort, *Z dziejów archiwum*, s. 17.

Następne rozporządzenie Maciejowskiego, o dalekosiężnych konsekwencjach, łączyło się z realizacją postanowień trydenckich dotyczących ksiąg parafialnych. Zobowiązał Maciejowski proboszczów do prowadzenia ksiąg ochrzczonych i zaślubionych, podając równocześnie praktyczne wskazówki w tym względzie⁷. Zastanawiające jest to, iż nie wspomniano nic o księgach zmarłych. Według B. Kumora, do zaprowadzenia praktyki rejestrowania zmarłych i powstania księgi metrykalnej zwanej *liber mortuorum* przyczynił się w znacznej mierze dopiero *Rytuał Piotrkowski*, przyjęty przez wszystkie polskie diecezje w 1631 roku⁸. Oprócz ksiąg, nazywanych dziś *metrykalnymi*, w każdej parafii powinno się prowadzić księgi bierzmowanych, osób zaniedbujących obowiązek spowiedzi i komunii świętej wielkanocnej oraz, ciągle uaktualniane, wykazy dekretów wizytacyjnych, osób ekskomunikowanych, anniwersarzy za zmarłych, a także spis wszystkich parafian.

Kardynał Maciejowski nakazał także sporządzić dokładny inwentarz całego sprzętu kościelnego każdego beneficjum. Inwentarz taki, opatrzony pieczęcią proboszcza i jego podpisem oraz podpisami witryków, bądź innych, uczciwych świadków, należało przechowywać w archiwum parafialnym. Duplikat tego dokumentu należało przestać do archiwum katedralnego.

Rządcy kościołów i witrycy zostali zobowiązani do prowadzenia dwóch ksiąg dotyczących spraw materialnych parafii. Były to księgi dochodów i rozchodów. Na podstawie dokonywanych tam zapisów, witrycy, co roku, powinni dokonywać bilansu stanu materialnego parafii⁹.

Pastoralna Maciejowskiego daje też bardzo konkretną instrukcję sporządzenia inwentarzy rzeczy pozostawionych przez zmarłego duchownego. Celem instrukcji była ochrona beneficjum parafialnego przed jakąkolwiek stratą. Nie omawiam szczegółowo tej instrukcji. Podkreślę, że spis stanu majątku po zmarłym kapłanie i spis jego rzeczy osobistych, po uwierzytelnieniu ich przez innych kapłanów i opieczętowaniu, należało przechowywać w archiwum parafialnym¹⁰.

Postanowienia prowincjalnego synodu piotrkowskiego stały się podstawą do recepcji zawartych tam postanowień przez synody diecezjalne.

Prawodawstwo diecezjalne, w którym można by znaleźć przejawy zainteresowań kościelnym, zwłaszcza parafialnym zasobem archiwalnym, to przede wszystkim uchwały diecezjalnych synodów, rozporządzeń kapitulnych, konsystorskich i ordynariuszy diecezji.

⁷ *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanorum regni eiusdem ad summam collectae*, ed. Z. Chodyński et E. Likowski, t. 1-3, Posnaniae 1882 – 1883; tutaj: t. 1, s. 304.

⁸ B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, „Kwart. hist. kult. mat.”, 14 (1966) nr 1, s. 67.

⁹ Nasiorowski, *List pasterski*, s. 243.

¹⁰ *Decretales summorum pontificum*, t. 1, s. 303-306, t. 2. s. 160, 174, 441, t. 3, s.21.

W diecezji poznańskiej sprawy archiwaliów kościelnych zajmowały stosunkowo mało uwagi uczestników zgromadzeń synodalnych. Ważne, dla dziedzictwa archiwalnego, postanowienia i decyzje na ten temat mamy dopiero z okresu potrydenckiego.

Pierwszym, znaczącym dla naszej problematyki był synod biskupa Andrzeja Szoldrskiego z 1642 r. Synod uchwalił, aby w kancelariach parafialnych sporządzono kopiarz znajdujących się tam dokumentów, kierując się względem bezpieczeństwa archiwaliów, mających przeważnie wartość gospodarczą i majątkową. Przygotowany kopiarz należało przedstawić ordynariuszowi. Ten sam synod zwrócił uwagę jeszcze na inny rodzaj zachowanych do dziś w archiwach parafialnych dokumentów o ważkim znaczeniu dla badań nad życiem religijnym w przeszłości. Chodzi o produkcję archiwotwórczą różnego rodzaju bractw i stowarzyszeń. W myśl wspomnianego synodu, bractwa powinny prowadzić cztery księgi, wpisując w nich szczegółowo: sprawy personalne członków bractwa, inwentarz dóbr, dochodów i poszczególnych legatów, wykaz rozchodów i wierzycieli oraz dokładny opis całego majątku konfraternii. Synod przypomniał też o obowiązku stanannego prowadzenia ksiąg metrykalnych i troskliwego ich przechowywania¹¹. Należy tutaj przypomnieć, że synod ten, podobnie jak następne w naszej diecezji, był inspirowany *Pastoralną* Maciejowskiego. W roku 1640 wydrukowano ten dokument w Poznaniu, oddzielnie, na użytek diecezji poznańskiej¹².

Poznańskie synody XVIII w. to: synod bpa Krzysztofa Antoniego Szembeka z 1720 r. i bpa Stanisława Hozjusza z 1738 r. Pierwszy z nich, w rozdziale 22, mówi o o archiwach kościelnych (*De archivis ecclesiarum*). Nakazano, na mocy tego artykułu, aby proboszczowie prowadzili specjalną księgę beneficjalną, w której są zobowiązani dokonywać szczegółowego opisu wszelkiego rodzaju posiadłości ziemskich, określając dokładnie ich obszar oraz granice, a także wyszczególnić wszystkie inne dochody parafialne. W księgę tę powinny być wpisane wszystkie przywileje kościoła, dokumenty uposażeń i darowizn.

Powołując się na *Epistola pastoralis* Maciejowskiego, wydał synod polecenie przekazania do archiwum katedralnego wszystkich dokumentów oryginalnych z terenu diecezji, zawierających potwierdzenie dawnych przywilejów kościołów. W archiwum parafialnym mogą pozostać jedynie ich autentyczne i uwierzytelnione kopie¹³. Być może, realizacja tego postanowienia sprawiła, iż w archiwach parafialnych poznańskiej diecezji tak mało jest autentycznych doku-

¹¹ *Constitutiones et decreta synodi dioeceseanae Posnaniensis, praesidente (...) Andrea de Szoldry Szoldrski (...) episcopo Posnaniensi (...), Posnaniae 1642, passim.*

¹² M. Fąka, *Synod diecezjalny poznański z roku 1642. Studia Prawno-Historyczne*, Warszawa 1971, s. 149-263.

¹³ *Synodus dioeceseana Posnaniensis sub (...) Christophoro Antonio in Słupow Szembek (...), Varsoviae 1720, cap. 22.*

mentów. Oryginały oddano do Poznania. Większość z nich, o ile zachowały się do roku 1939, została zniszczona w czasie ostatniej wojny.

Synod z 1738 r. nakazał proboszczom i innym beneficjantom sporządzić inwentarz dóbr. Dziekanom przypomniał obowiązek przeglądania archiwum parafialnego w czasie wizytacji i dokonywania konfrontacji treści inwentarza z faktycznym stanem posiadania danego beneficjum. Synod ten wydał też ważne zarządzenia, które aktowo wzbogacą archiwa parafialne. Nakazał bowiem biskup Hozjusz, aby altarzyści, mansjonarze i promotorzy bractw przedstawili proboszczom dokumenty erekcyjne swoich altarii i beneficjów, celem wpisania ich w odrębną księgę, którą należało następnie przechowywać w archiwum parafialnym¹⁴. Biskup Hozjusz przypomniał też niektóre zarządzenia poprzednich synodów, w sprawie prowadzenia ksiąg metrykalnych, obowiązek przechowywania akt poszczególnych bractw i inne¹⁵.

Synod biskupa Hozjusza był ostatnim synodem poznańskim w okresie przedrozbiorowym i aż do czas pontyfikatu ks. arcybiskupa Antoniego Baraniaka. Odtąd, do końca okresu staropolskiego, brak jest śladów działalności prawodawczej w zakresie kościelnej archiwoekonomii.

Dopiero u progu XIX wieku, na terenie poznańskiej diecezji, pojawiają się rozporządzenia prawne dotyczące archiwów parafialnych.

Po roku 1806, a przed 1810 wydano rozporządzenie *o sposobie uporządkowania dokumentów i innych pism kościelnych (Modus in ordinem redigendi Documenta et alia Scripta Ecclesiastica)*. Piszę – wydano – gdyż nie mam pewności, czy rozporządzenie to wydała władza kościelna czy cywilna. Ręcznie pisany kwestionariusz schematu uporządkowania archiwaliów parafialnych znalazłem w archiwum wolsztyńskim¹⁶. Jednocześnie w tym kwestionariuszu-instrukcji, zamieszczono wiele pytań, na które należało dać odpowiedź i prawdopodobnie przesłać do wyższej instancji. Według tej instrukcji zasób archiwalny należało podzielić rzeczowo na 9 tematycznych działów. Wypełniając nakaz, ówczesny proboszcz wolsztyński ks. kanonik inflancki Franciszek Bębnowski, sporządził spis posiadanych w archiwum dokumentów¹⁷. Udzielił też odpowiedzi na inne pytania¹⁸. W konsekwencji powstała bardzo interesująca *sui iuris*, najstarsza wolsztyńska kronika parafialna.

¹⁴ *Synodus dioecesisana Posnaniensis sub (...) Stanislao de Bezdan Hosio (...),* Varsaviae 1738, s. 90, 121, 193-194.

¹⁵ Tamże, s. 35, 44, 105, 137-138.

¹⁶ Archiwum Parafii Wolsztyn (dalej: APW), sygn. Zg. 53/41, nr 227, k. 86-86v.

¹⁷ O ks. Franciszku Bębnowskim zob. A. Weiss, *Parafia Komorowo-Wolsztyn w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1979, s. 147-148; Bębnowski Franciszek, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, opr. L. Grzebieli i in., Kraków 1996, s. 38; A. Weiss, *Franciszka Bębnowskiego droga do probostwa wolsztyńskiego*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dicta*, red. F. Lenord, K. Lutyński, Poznań 1998, s. 113-118.

¹⁸ APW, Zg. 53/41, nr 227, k. 87-91v.

Po połączeniu unią personalną archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, na mocy bulli *De salute animarum* z 1821 r., wszelkie rozporządzenia władz diecezjalnych dotyczyły obu archidiecezji. Wobec zaniku diecezjalnego życia synodalnego, ks. arcybiskup Mieczysław Ledóchowski, postanowił wypełnić powstałą lukę poprzez regularne zwoływanie Kongregacji Księża Dziekanów. Pierwsza odbyła się 28 sierpnia 1866 r. w Gnieźnie. W kongregacjach byli zobowiązani brać udział członkowie obu kapituł katedralnych, radcy kurialni, profesorowie Seminarium Duchownego oraz wszyscy dziekani i wicedziekani. Wydane przez arcybiskupa na kongregacji dekrety miały moc obowiązującego prawa diecezjalnego. Podawane były do wiadomości duchowieństwa za pośrednictwem dziekanów lub przez oba Konsystorze Generalne (tj. Kurie Metropolitalne). Na kongregacjach omawiano aktualne zagadnienia diecezji, zbierano informacje, udzielano instrukcji¹⁹. Wśród bogatego materiału prawodawczego zebranych dziekańskich znalazło się kilka dotyczących spraw archiwów parafialnych. I tak na kongregacji w 1867 r. wydano specjalną instrukcję o sposobie przeprowadzenia wizytacji przez dziekanów (*Decretum I. De Visitationibus Ecclesiarum Parochialium per Decanos*). Punkty od 21 do 25 instrukcji zobowiązują wizytującego dziekana do przebadania zasobu archiwum parafialnego. Bacznej inwigilacji mają być poddane księgi metrykale, rachunkowe, a także kompletność zbiorów rozporządzeń arcybiskupa i konsystorza generalnego²⁰. Obowiązek skrupulatnego wizytowania parafii przypominały dziekanom rozporządzenia Kongregacji Księża Dziekanów jeszcze w r. 1867, 1902 i 1894. W tym ostatnim wypadku, rozporządzenie Kongregacji, przypomina proboszczom, że księgi metrykalne są dokumentami wiary publicznej, dlatego powinny być prowadzone z niezwykłą dokładnością (... *libros istos esse etiam nunc publicae auctoritatis publicique valoris atque adeo quam diligentissime et religiosissime esse conscribendos*)²¹. Ta sama Kongregacja zobowiązała wszystkich rządców parafii do prowadzenia specjalnej księgi beneficjalnej, w której byłyby opisane wszystkie dobra i majątek, tak kościoła jak i beneficjum, a nadto porządek służby Bożej w parafii, wreszcie zwyczaj i stowarzyszenia parafialne²².

¹⁹ *Decreta nec non mandata et instructiones congregationum decanorum pro archidioecesi Gnesnensi et Posnaniensi 1866-1912. In tempore emanationis ordine contextuitt C. Meissner, Posnaniae 1917 (dalej: *Decretata congregationum*); J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 284-285.*

²⁰ *Decreta congregationum*, s. 6.

²¹ *Decreta cogregationum*, s. 72.

²² „(...) admonet, ut in unaquaque Ecclesia parochiali instituatür liber, in quo et omnia bona atque opes tum Ecclesiae tum beneficium, et ordo peragendi cultus divini, et consuetudines atque institutiones laudabiles in paroecia vigentes, et alia quaecunque scitu digna accurate annotentur et describantur” (*Decreta congregationum*, s. 72).

Wiele uwagi archiwom parafialnym poświęciły zarządzenia arcybiskupów i konsystorzy. Terenowe archiwa kościelne wciąż bowiem były zaniedbane i nie cieszyły się troską proboszczów, do tego stopnia, że „zwłaszcza przy tradycjach z wielką niekiedy przychodzi trudnością zasięgnąć z nich potrzebnej informacji”²³. Już w 1830 r. Konsystorz wydał szereg przepisów, jak należy prowadzić korespondencję między urzędem proboszczowskim a władzą diecezjalną²⁴. Ponieważ, jak stwierdza Konsystorz: „ustawa ta poszła w zapomnienie, przez co utrudnia się porządne prowadzenie biurowości”. Dlatego Konsystorz, za zgodą arcybiskupa, zarządził w 1867 r., aby wszyscy rządcy parafii sporządzili registraturę posiadanych akt. W celu ich uporządkowania należy najpierw zastrzeżyć się o odpowiednie pomieszczenie i stosowne szafy, w których pod kluczem będą przechowywane wszystkie archiwalia. Dla ułatwienia prac porządkowy i ujednoczenia struktury archiwum parafialnego, załączono do tego dokumentu szczegółowy wykaz akt, nazwany *planem registratury plebańskiej*. W myśl tych dyrektyw całość zasobu archiwum parafialnego należało podzielić na pięć części składowych: akta parafii, akta kościoła, plebanii, akta szkół parafii w N., akta szpitala w N. Plan ten został w ramach poszczególnych części szczegółowo rozpracowany na 32 grupy tematyczne²⁵.

Wykonanie tego rozporządzenia powierzył Konsystorz dziekanom. Wydaje się, że większość parafii w ten właśnie sposób uporządkowała swój zasób archiwalny. Na pewno zarządzenie to zostało zrealizowane w parafii Wolsztyn. Świadczą o tym tytuły poszczególnych poszytów i sygnatury.

Rozporządzenie konsystorskie z 1867 r. stało się fundamentalne dla zaprowadzenia porządku w archiwach parafialnych wielkopolskich diecezji. Do niego będą się wielokrotnie odwoływać późniejsze dekrety kongregacji dziekańskich. Zostanie przypomniane w *Zbiorze ustaw* Tadeusza Trzczińskiego, który uznając wysoki walor praktyczności *Planu registratury plebańskiej*, zaproponował dla mniejszych archiwów prostszy układ akt²⁶.

Dalsze dowody troski o archiwa parafialne i dziedzictwo kulturowe znajdujemy w instrukcji arcybiskupa Ledóchowskiego z 1871 r. Nakazuje on: „Biblioteki dekanalne i kościelne, tudzież archiwa i akta kościelne i plebańskie,

²³ *Kościelny Dziennik Urzędowy*, 1 (1867) s. 32.

²⁴ *Zbiór ustaw archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*, wyd. T. Trzcziński, Poznań 1906, s. 7 (dalej: *Zbiór ustaw 1906*).

²⁵ *Zbiór ustaw 1906*, s. 11-15 – zob. Aneks nr 1.

²⁶ Tamże, s. 30; wydawca powołał się na dziełko F. Kunze, *Die Fuehrung des katholischen Pfarramtes*, Paderborn 1903, s. 11, który proponuje dla registrarur małych parafii następujące działy, jako niezbędne: 1. generalia, 2. budowle, 3. bractwa, 4. konwersye, 5. sprawy małżeńskie, 6. fundacje, 7. nabożeństwa, 8. listy pasterskie, 9. hipoteki, 10. statystyka parafialna, 11. inwentarze, 12. wikaryusz, 13. cmentarz, 14. składki, 15. patron, 16. kronika parafialna, 17. dochody plebańskie, 118. korespondencja z policją, 19. wizytacje, 20. szkoła, 21. inspekcja szkolna, 22. rozporządzenia władz, 23. sprawy opiekuńcze, 24. legaty.

a wreszcie wszelkie zabytki oświaty i literatury rodzimej po kościołach istniejące powinny być porządnie ułożone i bezpiecznie zachowywane²⁷. Nad wykonaniem rozporządzenia mieli czuwać dziekani: „Dziekani, których pieczy nadzorczej rzezzone pamiątki i zabytki są powierzone, mają przy sposobności wizyt kościelnych stan tychże badać i w czynności dotyczącej donosić o nim Zwierzchności duchownej²⁸”.

Wraz z wprowadzeniem, pod naciskiem władz pruskich, dozorów kościelnych przejęły one opiekę nad archiwaliami, zwłaszcza majątkowymi²⁹. Do przechowywania akt powinien dozór kościelny przeznaczyć stosowny lokal. Przewodniczący dozoru odpowiadał za porządek w registraturze.

Ponieważ nie wszystkie dozory kościelne dbały o utrzymanie akt kościelnych w należyтым porządku, abp Florian Stablewski, w *Kościelnym Dzienniku Urzędowym*³⁰, ogłosił dla zaniebujących swoje obowiązki dozorów następujące wezwanie: „a) aby akta, mianowicie z ostatnich lat, zregestowały i uporządkowały; b) aby takowe w bezpiecznych przechowywały miejscach, najlepiej w domach plebańskich; c) aby, gdzie dotąd się to nie stało, na koszt kasy kościelnej zakupiły dla przechowywania akt trwałe i zamykające się szafy³¹”.

Wszystkie omówione wyżej dokumenty świadczą o dużej trosce władz diecezjalnych o archiwa parafialne.

W roku 1917 ogłoszony został *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Sprawy związane z archiwami kościelnymi normują kanony: 304 § 1, 375-384, 410 § 1 oraz 2405- 2406. Przepisy tam zawarte stały się obowiązującą normą prawną dla wszystkich diecezji w Kościele.

W okresie międzywojennym władze archidiecezji poznańskiej nie wydały nowych rozporządzeń dotyczących archiwów parafialnych.

W czasie wojny Niemcy zarekwirowali archiwa parafialne i wywieźli z wszystkich niemal parafii. Ulokowali je w kościołach : w Ceradzu Kościelnym, Tarnowie Podgórnym, Bytyniu, Wilczynie, Biezdrowie oraz św. Floriana na Jeżycach. Taki sam los spotkał archiwum parafialne w Wolsztynie, które zostało wywiezione w 1941 r. do jednego z wymienionych kościołów. Zbiory przechowywane w tych kościołach, szczęśliwie, w większości ocalały. Wolsztyńskie wróciły do parafii w 1946 r.

Po II wojnie światowej, dopiero za rządów abpa Antoniego, w roku milestonem diecezji poznańskiej (1968) odbył się pierwszy w czasach najnowszych synod diecezjalny. Kanony od 1232 do 1237 poświęcone są archiwom parafial-

²⁷ *Zbiór ustaw 1906*, s. 314.

²⁸ Tamże.

²⁹ Z. Zieliński, *Dozory parafialne w Polsce rozbiorowej jako wyraz ingerencji państwa w sprawy kościelne*, „Roczniki teologiczno-kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 149-156.

³⁰ *Kościelny Dziennik Urzędowy*, 2 (1887/1888) s. 37.

³¹ *Zbiór ustaw 1906*, s. 348.

nym³². Te postanowienia prawne określają do dziś statut archiwum parafialnego, organizację, cele i sposoby korzystania z ich zasobów³³.

³² *Statuty Archidiecezjalnego Synodu Poznańskiego*, Poznań 1968, s.339-340.

³³ Zob. Aneks nr 2. Dla archiwum parafialnego ważne są jeszcze postanowienia kanonu nr 1043: „Dokumenty wystawione przez biuro parafialne należy opatrzyć pieczęcią parafialną. Pieczęć należy przechowywać w bezpiecznym miejscu pod zamknięciem”, kanonu nr 1044: „W biurze parafialnym lub innym odpowiednim pomieszczeniu winno znajdować się archiwum parafialne w szafach zamkniętych na klucz (por. statuty 1232-1237)” i kanonu 1239: „Zarządzający mienia kościelnego są zobowiązani czuwać sumiennie nad całością powierzonych im dóbr kościelnych (...) w szczególności: prowadzić spis mienia kościelnego i beneficjalnego, księgę rachunkową oraz kronikę parafialną; przechowywać starannie akta i dokumenty stwierdzające kościelne prawa majątkowe, jak wyciągi hipoteczne i mapy katastralne (...)”.

ANEKS 1
Plan registratury plebańskiej³⁴

Główny podział akt	Napisy na aktach i ogonkach. Przedmiot mający tworzyć akta.
I. Akta parafii N.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Księgi metryczne chrztów, ślubów, pogrzebów. Akta pierwszej spowiedzi, komunii i bierzmowania. 2. Akta generalne dotyczące się a) dyspens, b) małżeństw mieszanych, c) konwertytów, d) wydawania terycjalów, duplikatów, metryk, sepultur, świadectw zapowiedzi i t.d., e) konkubinatów, f) ludności parafialnej. 3. Akta dotyczące się zarządu parafii i zmian przełożonych. (Tu należą tradycje, retradycje majątku kościelnego i plebańskiego, komendy, facultates bis de die celebrandi, i t.p.) 4. Akta generalne a) okólników i innych rozporządzeń Władzy duchownej i świeckich (tu należeć powinien Dziennik Urzędowy Kościelny), b) dotyczące się podatków, składek ogniowych. 5. Akta dotyczące się cmentarzy parafialnych.
II. Akta kościoła w N.	<ol style="list-style-type: none"> 6. Akta dotyczące się erekcyi kościoła i innych dokumentów; akta wizytacyi pasterskiej. 7. Akta dotyczące się budowy i reparacyi kościoła i innych budynków kościelnych. (Gdzie o ciężar budowy proces się toczy, akta tegoż w osobny fascykuł zebrane być powinny). 8. Akta dotyczące się etatów i rachunków kasy kościelnej. (Tu mogłyby być wzięte redukcye ciężarów obligacyjnych, jeżeli są ogólnie napisane, zaś specjalne mogą i powinny się znajdować przy aktach właściwego kapitału). 9. Akta dotyczące się prowizorów³⁵ kościoła i rendanta kasy kościelnej.

³⁴ *Zbiór ustaw archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*, wyd. T. Trzeciński, Poznań 1906, s. 11-15.

³⁵ Teraz: Akta dotyczące się Dozoru kościelnego i Reprezentacyi parafialnej.

	<p>10. Akta dotyczące się i ich funduszków, jeżeli kościoła filialnego w N. jakowe są; ile możliwości</p> <p>11. Akta dotyczące się do każdego osobne akta kaplicy publicznej (lub prywatnej) w N.</p> <p>12. Akta dotyczące się ich funduszków; jeżeli altaryi, mansyonaryi, jakowe są; ile możliwości wikaryatu i innych do każdego osobne akta. beneficia simplicia.</p> <p>13. Akta dotyczące się odpustów.</p> <p>14. Akta dotyczące się kapitałów kościelnych (każdy kapitał osobno).</p>
III. Akta plebanii w N.	<p>15. Akta dotyczące się budowy i reparacyi budynków plebańskich.</p> <p>16. Akta dotyczące się kapitałów plebańskich (akta każdego kapitału osobno, z podaniem, do jakiej fundacyi należy, i jakie jego przeznaczenie).</p> <p>17. Akta dotyczące się czynszów^{z każdej}</p> <p>18. Akta dotyczące się mesznego wsi w osob</p> <p>19. Akta dotyczące się kompozyt^{nych aktach}.</p> <p>20. Akta dotyczące się wolnego wrębu, deputatu drzewa na opał i budowlę. Akta łąk i wolnego pastwiska.</p> <p>21. Akta dotyczące się separacyi, regulacyi gruntów w N. (Tu należy oznaczenie i okopcowanie granic, mapa, uregulowanie tytułu posesyi gruntów).</p> <p>22. Akta dotyczące się dzierżawy gruntów.</p> <p>23. Akta dotyczące się boru i zarządu nad nimi.</p> <p>24. Akta dotyczące się wypożyczenia kapitałów (do każdego wypożyczenia kapitału osobny zeszyt).</p> <p>25. Akta dotyczące się organisty, sług kościelnych i t.p. (ogólne i specjalne, stosownie do istniejących funduszków).</p> <p>26. Akta dotyczące się a) oszczędzonych kapitałów z czasu wakansu beneficji, b) kapitału za inwentarz gruntowy.</p>

IV. Akta szkół parafii w N.	<p>27. Akta generalne dotyczące się rozporządzeń Władz duchownej i świeckich względem szkół.</p> <p>28. Akta specjalne dotyczące się szkoły w N., i to akta a) etatu i rachunków, b) Dozoru szkoły, c) budowli, d) majątku, e) nauczycieli i t.p.</p>
V. Akta szpitala w N.	<p>29. Akta generalne dotyczące się szpitala w N. (Tu należą erekcyjne, dokumenta i generalna korespondencja).</p> <p>30. Akta specjalne dotyczące się etatu i rachunków.</p> <p>31. Akta specjalne dotyczące się a) kapitałów, b) gruntów, c) danin, d) dzierżawy, e) separacji, f) wypożyczeń i t.p.</p> <p>32. Akta specjalne dotyczące się a) Dozoru i rendanta, b) budowli i reparacji szpitala, c) przyjmowania do szpitala ubogich i t.p.</p>

Uwaga: Oddziały oznaczone głoskami a, b, c, t. d. mają tworzyć osobne akta.

ANEKS 2 Archiwum parafialne³⁶

Założenie archiwum

1232 Każda parafia w Archidiecezji Poznańskiej winna posiadać własne archiwum. Zasoby archiwum parafialnego obejmują głównie księgi i dokumenty kościelne, wyszczególnione w aneksie 14. Archiwa parafialne przechowują zasadniczo archiwalia z ostatnich 70 lat. Starsze archiwalia, z datą do roku 1900, rządcy parafii przekazują w depozyt do Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu.

Archiwalia, a przede wszystkim księgi metrykalne, należy przechowywać w solidnej, możliwie żelaznej szafie ogniotrwałej, zaopatrzonej w półki i patentowy zamek. Klucz od szafy przechowuje rządcą parafii u siebie.

Zarząd archiwum

1233 Bezpośrednim kierownikiem archiwum parafialnego jest rządcą parafii, który:

- a) przechowuje, zabezpiecza i konserwuje posiadane zbiory archiwalne;
- b) jest odpowiedzialny wobec swej władzy archidiecezjalnej za całość posiadanych archiwaliów, z których sporządza na bieżąco dokładny inwentarz. Wtórnik inwentarza przekazuje Kurii i Archiwum Archidiecezjalnemu;
- c) winien powiększać zasób archiwalny przez pozyskiwanie lub zakup archiwaliów, dotyczących danej parafii, tak od osób prywatnych, jak i instytucji kościelnych czy państwowych;
- d) nie wolno mu zbywać żadnych dokumentów, rękopisów i innych materiałów aktowych ani ich wypożyczać archiwum parafialne, nawet osobom duchownym.

Protokół przekaznikowy

1234 W razie zmiany rządcy parafii ustępujący proboszcz jest zobowiązany zdać protokolarnie swemu następcy wszystkie akta, zgodnie ze spisem inwentarza archiwum parafialnego.

³⁶ Statuty Archidiecezjalnego Synodu Poznańskiego, Poznań 1968, s. 339-340.

Udostępnienie zbiorów

Cele naukowe

- 1235 Udostępnienie archiwów parafialnych jest tylko wówczas możliwe i dopuszczalne, gdy przemawiają za tym motywy badawczo-naukowe. Nie udostępnia się zasadniczo archiwaliów z ostatnich 70 lat ani dokumentów tajnych, do których zaliczyć należy przede wszystkim z ostatnich 30 lat księgi metrykalne ochrzczonych, przyjętych do pierwszej Komunii Św., bierzmowanych, zaślubionych.
- Fotografowanie archiwaliów wymaga osobnego zezwolenia proboszcza.

Tryb postępowania

- 1236 Udostępnienie archiwaliów kościelnych winno zasadniczo odbywać się za pośrednictwem Archiwum Archidiecezjalnego. Rządca parafii wypożycza czasowo żądane archiwalia pracowni Archiwum Archidiecezjalnego. Kwerendzista bowiem musi być należycie inwigilowany, aby uniemożliwić jakiegokolwiek manipulacje na dokumentach.

Zabezpieczenie wypożyczeń

- 1237 W wypadku wypożyczenia archiwaliów wypożyczający jest zobowiązany dać podpisany przez siebie rewers z pełną gwarancją zwrotu zabieranych akt. Osoby i instytucje, które w umówionym terminie nie zwrócą wypożyczonego materiału, tracą prawo do dalszego korzystania z archiwum.
- W wypadku zagubienia lub częściowego zniszczenia archiwaliów wypożyczający pokrywa wyrządzoną szkodę według wysokości oszacowania przez rzeczoznawcę. W każdym wypadku o zaginięciu archiwaliów należy powiadomić Kurię Metropolitalną.